

Den rike verden

Gjenreisning og fremgang

Den første verden

I 1960-årene ble begrepet "den tredje verden" innført. Det skulle bety den fattige delen av verden. "Den andre verden" ble brukt om kommunistblokken. Med "den første verden" mente man de rike, industrialiserte landene. Her har innbyggerne en høy gjennomsnittsinntekt, tertiærnæringen dominerer, og utdannings- og undervisningssystemet er godt utbygd. Vi kan nevne Canada, USA, Vest-Europa, Australia, New Zealand, Japan, Hongkong, Taiwan, Sør-Korea og Singapore. I dag gir det ikke lenger mening å tredele verden på denne måten.

Generelle trekk

Rundt 1950 var de fleste vesteuropeiske statene tilbake på førkrigsnivå når det gjaldt økonomisk vekst og utvikling. Vest-Europa gikk inn i en sterk økonomisk ekspansjonsperiode. Europa vokste raskere enn USA, men ikke så raskt som Japan. Vest-Europa var preget av stabile konjunkturer, lav arbeidsledighet og økonomisk vekst helt fram til første halvdel av 1970-årene. Disse faktorene bidro til økonomisk fremgang:

- Vekst i vitenskap og teknologi
- Effektivisering i jordbruket
- Utbygging av energiverk og transport
- Marshallhjelpen til Europa
- Demokratisk klima som hjelper frem kreativitet og entreprenørskap
- Økende grad av likestilling

Gjenreisning og fremgang

Velstandssamfunnet

Det høyeffektive amerikanske produksjonssystemet hadde gått for fullt under krigen og var ikke direkte berørt av krigshandlinger. USA hadde gullbeholdningen, infrastrukturen og produksjonen i behold. Det eneste store angrepet på USA var angrepet på USAs krigsflåte i Pearl Harbor. Alle USAs konkurrenter var svekket på grunn av krigen. Sovjetunionen utfordret dog USA på det sikkerhetspolitiske, militære og ideologiske området. Ingen kunne måle seg med USA når det gjaldt økonomisk styrke. I 1945 hadde USA 2/5 av verdens industriproduksjon, 2/3 av verdens gullbeholdning og verdens høyeste gjennomsnittsinntekt for innbyggerne.

Veksten fortsatte i 1950-årene. Man satset på militæret; forskning, våpenproduksjon og romprogrammer. Moderne amerikansk industri er basert på egne mineralressurser, importerte råvarer, et godt utbygd transportnett og store markeder.

Industrien i USA er blitt avhengig av andre energikilder enn egne store kullreserver. I begynnelsen av 1990-årene trengte USA 27% av verdensforbruket av olje for å holde transportmidlene sine i gang. USA har bare 4% av verdens samlede oljereserver.

På grunn av USAs oljeetterspørsel og sterke økonomi ble USA mer aktive i utenrikspolitikken. Først som motpol til Sovjetunionen under den kalde krigen og senere som den eneste supermakt. I motsetning til de fleste land i Vest-Europa satset USA på forbruksvareindustrien. Fra 1945 til 1955 økte tallet på biler i USA fra 25 millioner til 60 millioner. Kulturlandskapet endret seg. Byene og forstedene vokste raskt. Supermarkeder ble vanlig. Underholdningsindustrien ekspanderte. Amerikansk kultur ble eksportert til *helt* verden.

Kontraster – og fellesskap

Gjennom film og reklame fremstod USA i etterkrigstiden som et idyllisk og rikt land, men USA hadde også millioner av mennesker som levde på eller under fattigdomsgrensen. I byene var det hjemløse og arbeidsledige og på landsbygda var det fattige jordbruksarbeidere.

USA var en gigantisk smeltedigel av forskjellige nasjonaliteter, religioner og kulturer. På tross mangfoldet klarte de etniske gruppene å holde på sin egenart. Det fantes etniske strøk i alle de store byene, og det var ingen som la seg opp i hvilken religion som ble dyrket. Toleranse ble en konsekvens av mangfoldet. Samfunnet ble holdt sammen av en kulturell pluralisme. Fellesnevneren var den hvite, angelsaksiske kulturen. Den innebar felles verdigrunnlag, historiske erfaringer, språk og amerikansk patriotisme. Amerikanske symbol ble dyrket. Sett bort i fra forholdet mellom svarte og hvite, var det en levelig toleranse i det amerikanske samfunnet.

McCarthyismen

På grunn av den kalde krigen var kommunistfrykten sterk i USA, særlig rundt 1950. Senator Joseph McCarthy ledet heksejakten på kommunister og deres tilhengere. Kommuniste ble overvåket, forfulgt og noen ble sparket fra jobben.

”Jeg har en drøm”

I etterkrigstiden ble problemene rundt raseskillet og segregasjonspolitikken satt på spissen. Rasediskrimineringen var omfattende, særlig i sørstatene. I 1955 gikk svarte Rosa Parks på en buss i hjembyen i Alabama. Det var ingen ledige plasser i den svarte avdelingen, så hun satte seg i den hvite. Hun ble arrestert, men hun satte også i gang en større bevegelse. Rosa Parks-saken ble kjent og en bussboikottaksjon ble satt i verk. Fra slutten av 1950-årene vokste det frem en stadig sterkere borgerrettsbevegelse som tok sikte på å bryte ned alle raseskiller i det amerikanske samfunnet. Martin Luther King var en av dem som frontet dette. Borgerrettsbevegelsene baserte seg på ikkevold, men måtte selv tåle slag, trakassering og fengsling. Et høydepunkt var marsjen mot Washington 28. august 1963. Få år etter ble Martin Luther King drept.

Velstand og selvkritikk

Frem til 1974 var USA og den vestlige verden preget av sterk økonomisk fremgang. ”Makelighetens revolusjon” satte sitt preg på 1950- og 1960-årene. Etter 1974 ble energiproblemet i Vesten synlig. Samtidig viste det seg tendenser til økonomisk stagnasjon som førte til høyere arbeidsledighet og mer fattigdom. I tillegg til økonomiske problemer, ble man også opptatt av miljøproblemer. Ungdomsopprøret og omfattende demonstrasjoner mot Vietnamkrigen preget slutten av 1960-årene. Det ble rettet et kritisk søkelys mot USA og dets rolle i verden. Watergate-saken ble et mareritt for det politiske USA. Det kom frem at ledende personer i det republikanske parti hadde foretatt innbrudd i demokratenes valgkamplokaler sommeren 1972. President Nixon selv hadde vært med på å prøve å skjule skandalen. Han gikk av i 1974 for å unngå riksrett. Watergate-skandalen og Vietnamkrigen ble sterke slag mot amerikanernes selvbilde og internasjonale status. At man var så opptatt av moral i amerikansk politikk ble nå latterliggjort. USA kom seg gjennom vanskelighetene. Økonomien gikk i bølger, men selvfølelsen vokste kraftig. Blant annet på grunn av seieren i Golfkrigen mot Irak og i den kalde krigen. USA fremstår i dag som den eneste supermakten i verden.

Integrasjon i Vest-Europa

Det europeiske fellesskap

To hovedholdninger har dominert internasjonalt fellesskap i Europa i etter krigstiden. Blant andre Vest-Tyskland, Frankrike og Italia har en føderalistisk holdning. Det betyr at landene er opptatt av et begrenset, men økende overnasjonalt samarbeid. Den enkelte nasjonalstat måtte være villig til å gi fra seg noe av sin suverenitet for at felleløsninger kunne komme i stand. Blant andre Storbritannia, Norden, Sveits og Østerrike har en konføderalistisk holdning. Det betyr at landene er opptatt av et tettere europeisk samarbeid på avgrensede områder, men er skeptiske til å avstå nasjonal suverenitet til overnasjonale organer.

I juli 1952 begynte Den europeiske kull- og stålunionen å fungere. Den skulle samle kull- og stålindustrien i Tyskland og Frankrike. Med dette ble fiendskapet mellom Tyskland og Frankrike virkelig lagt på is. Samtidig kunne det bidra til at Vest-Europa kunne hevde seg bedre i konkurransen med USA og Japan. I tillegg til Frankrike og Tyskland, var også Beneluxlandene og Italia med. Unionen

ble en viktig del av vesteuropeisk etterkrigsintegrasjon. Medlemslandene ble enige om å utvide unionen til å gjelde stadig større deler av det økonomiske. I 1957 undertegnet de Romatraktaten som la grunnlaget for EEC: Det europeiske økonomiske fellesskap. EEC var en tollunion og innenfor EEC skulle det ikke være noen tollbarrierer, men det skulle være fri handel. Handelen skulle stimuleres med en felles transport- og landbrukspolitik. I fremtiden skulle EEC ha en samordnet økonomisk politikk.

I 1960 opprettet en rekke andre stater i Vest-Europa frihandelsforbundet EFTA for å konkurrere med EEC. Storbritannia, Portugal, Sveits, Østerrike, Norge, Sverige og Danmark ble medlemmer. EFTA hadde i motsetning til EEC ingen overnasjonale målsettinger. Landene ble enige om visse tollsatser, men det foregikk ingen samordning i politikk.

Det viste seg at EEC-samarbeidet gikk godt og Storbritannia søkte medlemskap her i 1961. Resten av landene i EFTA søkte også medlemskap eller assosierte medlemskap i EEC, men mange var skeptiske til å gi fra seg en del av suvereniteten til en overnasjonal organisasjon som EEC. Skulle en ta sikte på å skape et Europas forente stater? Debatten gikk i mange EFTA-land, men Frankrikes president Charles de Gaulle nedla veto mot britisk medlemskap fordi han mente det ville svekke EEC. Storbritannias forbindelser til USA ville umuliggjøre et samlet, selvstendig og kontinentalt sterkt Vest-Europa. Etter at Charles de Gaulle gikk av (1969), kom spørsmålet om en utvidelse av EEC opp igjen, og i 1973 ble Storbritannia medlem. Irland og Danmark ble også medlem samme år, mens Norge sa nei etter en folkeavstemning. Flere land kom til etter hvert, for eksempel Hellas (1981), Spania (1986), Portugal (1986), Sverige (1990-årene), Finland (1990-årene) og Østerrike (1990-årene). Norge sa på nytt nei i 1994.

EU har blitt det politiske og økonomiske tyngdepunktet i Europa, så også vest-europeiske land som ikke er med knytter seg til EU. Samarbeidet i EU har blitt tettere etter 1970, politisk og økonomisk. EUs enhetsakt ble vedtatt i 1985. Den forpliktet medlemslandene til å arbeide for et indre marked i EU, hvor det skal være fri flyt av varer, personer, tjenester og kapital. Enhetsakten ble i 1990 fulgt opp av Maastrichtavtalen som innebar planer om å skape en politisk, økonomisk, og monetær union i Europa.

Europeisk fellesskap dreier seg også om EFTA, NATO og Europarådet i tillegg til EU.

Olje og islam: Midtøsten

Etter 1945 steg forbruket av olje dramatisk i den rike delen av verden. Oljen ble hentet opp i Midtøsten og solgt til USA. Inntektene til Midtøsten ble eventyrlige, og vesten ble stadig mer avhengige av handelen. I 1973 brukte de arabiske landene som et politisk pressmiddel. Produksjonen ble redusert for å få Israel til å trekke seg tilbake fra okkuperte arabiske områder. Det skapte kortvarig panikk, men fikk få langvarige konsekvenser. Det viste dog hvor viktig oljen er. Midtøsten har flere underutviklingstrekk, men det er også store rikdommer i landene. Arven fra kolonimaktene gjør seg fremdeles gjeldende, og ett problem har vært gjennomgående (minst) siden 1945.

Palestina-spørsmålet

På 1900-tallet hadde Palestina i 300 år vært en del av det store tyrkiske riket. Under første verdenskrig får Palestina tilbud om nasjonal selvstendighet hvis de går på alliert side.

Den jødiske befolkningen i Palestina økte fra 80 000 i 1915 til 335 000 i 1935. Sionistbevegelsen (uvikles 1880) drev nemlig en målrettet kampanje for å få verdens jøder til å vende tilbake til området. Samtidig er mulighetene for å dra til USA beskåret. Storbritannia støttet denne politikken gjennom Balfour-deklarasjonen i 1917. Samtidig lovet de araberlederne herredømme over eget land.

De 600 000 araberne i Palestina og arabiske ledere i resten av Midtøsten så med uro på den jødiske innvandring. Innvandringen av jøder økte dramatisk under og etter den andre verdenskrig. Jødeutryddelsene styrket mange jøders ønske om å opprette en egen nasjonalstat og verden fikk større

forståelse for dette. Britiske immigrasjonsmyndigheter prøvde å bremse innvandringen, men i 1948 var det tre millioner jøder i Palestina. Storbritannia klarte ikke å løse Palestina-spørsmålet, så de trakk seg ut og overlot problemet til FN. FN vedtok etter lange forhandlinger å opprette både en jødisk stat og en arabisk stat i Palestina. Araberstatene sa seg uenige, men i 1948 ble staten Israel proklamert.

Jødene fikk omtrent halvparten av jorden, mens det arabiske folkeflertallet fikk den andre halvparten som også var dårligst. Araberne så på Israel som et fremmedlegeme fra vesten, vestlig imperialism. Dette fikk de bekreftet under Suezkrisen i 1956 da Israel hjalp Storbritannia og Frankrike med å ta over Suezkanalen som Egypt hadde nasjonalisert.

Araberne følte at de måtte lide for forbrytelsene jødene hadde blitt utsatt for, og at det var uakseptabelt urettferdig. Like etter at Israel ble proklamert gikk araberstatene til krig, men Israel vant overlegent, og benyttet anledningen til okkupere områder utover det de hadde blitt tildelt av FN. I alt 800 000 arabere flyktet eller ble drevet på flukt, hvorav de fleste havnet i flyktningeleire i arabiske naboland. Israel følte seg truet av fiendtlige araberstate som ville stryke Israel av kartet og statset på militær opprustning og økonomisk utvikling. Kittbutzene (selvstyrte kollektiver i landbruket) spilte en viktig rolle økonomisk, men Israel har alltid vært avhengig av hjelp og støtte fra Vesten (fra jøder og fra USA).

Egypt og Syria rustet kraftig opp i 1950- og 1960-årene og i 1967 innvaderte Egypt Sinai og nærmet seg den israelske grensen. I løpet av seks dager ble Egypt overlegent knust av Israel, som igjen benyttet sjansen til å utvide sitt territorium. Også i 1973 forsøkte en gruppe arabiske land, med Egypt i spissen, å overmanne Israel, men denne krigen endte også med israelsk seier, selv om krigen var mer jevn enn den forrige.

PLO

I 1964 ble PLO dannet. Organisasjonen hadde utspring i palestinske flyktningeleire i Jordan. PLO rommet både rene terrororganisasjoner (slik som Svart septemer som stod bak massakren under OL i München i 1972) og moderate elementer som jobbet diplomatisk. Under ledelse av Yasir Arafat vant de moderate kreftene i organisasjonen.

PLO kom i konflikt med arabiske ledere. De virket radikale og farlige, samtidig som araberstatene ønsket et godt forhold til olje-kunde og stormakt USA. I 1970 ble PLO fordrevet fra Jordan av kong Hussein. PLO etablerte seg i Libanon, men Libanon ble presset av Israel. PLO gjennomførte "nålestikk" (angrep) mot Israel. I 1982 innvaderte Israel Sør-Libanon og opprettet en sikkerhetssone i området. I tillegg var det en borgerkrig i Libanon som førte til en oppløsning av staten i 1980-årene.

I de palestinske flyktningeleirene Sabra og Chatilla ble barn, kvinner og menn massakrert av falangister mens israelske soldater holdt vakt og bokstavelig talt stod og så på.

PLO ble fordrevet fra Libanon og opprettet nytt hovedkvarter i Tunisia.

I andre halvdel av 1980-årene oppstod intifadaen (=opprør). Det var et spontant opprør fra arabisk befolkning i de okkuperte områdene Vestbredden og Gaza-stripen på grunn av årelang bitterhet over den israelske okkupasjonen. Den tok mange former: åpne demonstrasjoner, steinkasting mot israelske soldater, stening av butikker og ildspåsettelse. Israel slo hard ned på intifaden. De nølte ikke med å bruke skarpt skyts, tåregass eller fengsling. Dette nådde hele verden via massemedia, og Israel mistet mye av goodwill-en den hadde internasjonalt.

PLO hadde lenge ment at staten Israel måtte opphøre og at det måtte etableres en felles palestinsk stat. I 1988 gikk organisasjonen bort fra dette. PNC anerkjente Israels rett til å eksistere.

Internasjonale fredsforhandlinger om Midtøsten kom i gang i 1991, men det var ikke mulig å få til direkte forhandlinger mellom Israel og PLO. I all hemmelighet fikk Johan Jørgen Holst samlet representanter fra begge sider til en rekke samtaler i 1992 og 1993. Resultatet ble Oslo-avtalen

(september 1993) hvor partene erklærte at de anerkjente hverandre og palestinerne skulle få selvstyre på Gaza-stripen og i Jeriko på Vestbredden. Avtalen inneholdt også løfter om økonomisk hjelp og støtte til hele området. Spørsmålene om Jerusalem og flyktningene i de andre landene og konkrete grenser blir feid under teppet. Palestinsk selvstyre er gjennomført noe, men ikke fullstendig etter avtalen. Terrorhandlinger fra palestinsk side og ulovlig israelsk boligbygging på Vestbredden har bidratt til å holde konfliktnivået oppe.

Islamsk fundamentalisme

I andre halvdel av 1970-årene fikk Iran stadig større økonomiske problemer. Sjahan hadde satt i gang økonomiske reformer i vestlig retning. De viste seg lite vellykkede. Sommeren 1977 brøt elektrisitetsforsyningen sammen, noe som førte til opprør i befolkningen. Folket protesterte på vestliggjøringen og gav uttrykk for allmenn sosial misnøye. Opposisjonen mot sjahan samlet seg rundt den landsforviste religiøse lederen ayatolla Khomeini som ivret for å opprette en islamsk republikk i Iran. I januar 1979 gav sjahan opp og forlot landet. Khomeinei vendte hjem fra Paris og proklamerte en islamsk republikk. Iran ble nå et arnested for islamsk fundamentalisme. Både Iran og Saudi-Arabia er styrt etter sharia, men Saudi-Arabia har gode forbindelser til USA. Det nye med fundamentalismen som utviklet seg i Iran er at tilhengerne er anti-amerikanske og anti-vestlige.